

CU PRIVIRE LA UNELE MONUMENTE DIN ȚARA FĂGĂRAȘULUI, ÎN LUMINA RELAȚIILOR CU ȚARA ROMÂNEASCĂ

IOANA CRISTACHE-PANAIT

Falnicii munți ai Făgărașului la sud, apa Oltului la nord, masivul Perșani la est și hotarul celor două comune Porumbacul la vest¹ delimitează o depresiune sculptată de numeroasele izvoare ce coboară grăbite din munți și pe care oamenii au locuit-o din cele mai îndepărtate vremi.

Tăinuitoare de resurse istorice bogate, această zonă, cunoscută sub numele de Țara Oltului sau Țara Făgărașului, așteaptă arheologul spre a scoate la lumina istoriei întreaga sa comoară de vatră românească. (Recent, s-au descoperit urme ale culturii dacice la Cuciulata și Breaza).

Considerente politice și strategice determină pe Ludovic I, regele Ungariei, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, să dea domnului Țării Românești în posesiune Țara Făgărașului².

Prețioasele rezultate arheologice de la cetatea voievodală de la Breaza aruncă o lumină nouă asupra stăpînirii Țării Făgărașului de către Țara Românească, încă din zorii formării statului feudal muntean³.

Începînd din a doua jumătate a veacului al XV-lea, Țara Făgărașului va trece dintr-o stăpînire în alta⁴, dar tradițiile autonomiei sale vor persista în tot decursul acestor etape istorice, mai ales sub forma unor instituții de vechi drept românesc⁵.

În secolele ce au urmat ruperii ei de Țara Românească, a avut cu aceasta permanente și strînse legături politice, economice și culturale, consemnate atît de izvoarele scrise, dar și de prezențele încă vii ale unor creații materiale din acele vremuri în satele făgărășene.

Intensitatea relațiilor economice cu Țara Românească este determinată de faptul că importantul drum de comerț ce lega Brașovul cu Sibiu trecea prin Țara Făgărașului.

Folosind vechi drumuri publice, Turnu Roșu, Bran, Teleajen, și Prahova, sau „*multe căi piezișe*“, cum le numește un document din 1583⁶, comerțul cu Țara Făgărașului face parte integrantă din relațiile comerciale tradiționale ale Țării Românești cu Transilvania.

Rolul politic al luptei pentru atragerea populației românești din Transilvania la calvinism în secolele XVI—XVII, la catolicism spre sfîrșitul secolului al XVII-lea și în secolul următor, este cunoscut. Domnii Țării Românești au sprijinit biserica ortodoxă din Transilvania, tocmai pentru a nu se rupe din trupul poporului român această parte integrantă a sa. Apropierea de Țara Românească, precum și numeroasele sate stăpînite aici de domni și boieri, cu ctitorii ridicate de aceștia, au dat un impuls luptei împotriva unirii religioase. Este grăitoare în acest sens lupta pe care făgărășenii au dus-o pentru biserica lui Brîncoveanu din Făgăraș, pe parcursul mai multor decenii⁷. Teama de „*turburațiile schismaticilor*“ (ortodocșilor) în satele făgărășene urmărea permanent autoritățile⁸. Rezultatul acestei lupte ni-l prezintă cifric conscripția din 1760—62. În cele 63 sate ce alcătuiau districtul, se aflau 5 344 familii ortodoxe și numai 472 unite⁹.

Pentru nici o altă zonă din Transilvania izvoarele nu au păstrat consemnarea unui număr atît de mare de mănăstiri și schituri ca în Făgăraș. În unele sate existau două sau chiar mai

multe mănăstiri, dintre care amintim cele două mănăstiri de la Breaza¹⁰, precum și pe cele 5 din Șinca¹¹, din care astăzi mai dăinuie cea săpată în stîncă de pe dealul Crețu. Ridicată în general de boierimea locală sau de preoți, multe mănăstiri făgărășene își leagă însă existența de ctitori din Țara Românească. Printr-un document din 1391 dec. 27, Mircea cel Bătrîn dăruiește satul Scorei egumenului mănăstirii de acolo¹². Tradiția ridicării fostei mănăstiri din Scorei de către voievodul muntean Mircea se păstrează și astăzi. În 1657, vornicul Preda Brîncoveanu se afla în Transilvania pentru a ridica o mănăstire, desigur pe proprietatea sa de la Sîmbăta¹³. După 1724, cu o „Evanghelie cu tîlc“ din 1580 a lui Coresi, luată de la Cozia, se strîngeau în Oltenia, în amintirea voievozilor Mircea și Mihai, bani pentru reconstrucția schitului de la Viștea de Jos¹⁴. În primul an al secolului al XVIII-lea, Constantin Brîncoveanu ridică, pe moșia sa de la Sîmbăta de Sus, mănăstirea ce dăinuie și astăzi. Desigur, nu trebuie să ne închipuim mănăstirile făgărășene ca pe niște dezvoltate așezăminte monahale cum sînt cele din Țara Românească și Moldova. Unele vor fi fost mai mari, precum una din cele trei mănăstiri ale Drăgușului pe care o conscripție din 1750 o numește „*mănăstirea cea mare și bătrîna*“¹⁵, sau mănăstirea cea de piatră din Mărgineni¹⁶, mănăstirea Buciumenilor, tot din piatră, făcută de vataful Dobrin¹⁷, sau mănăstirea Sîmbăta. Majoritatea acestora erau însă construcții modeste, unele din lemn ca cele de la Dejeni și Netot¹⁸ și care ocupau o mică suprafață. Întreaga suprafață a mănăstirii de la Șercăița, cu chiliile cu tot, era de 80 de pași în lung și 50 în lat, iar aceea a mănăstirii lui popa lane de la Vaida Recea, măsura — inclusiv chiliile — 60 de pași în lung și 3 în lat¹⁹. Dar locul pe care aceste așezăminte l-au avut în istoria politică și culturală a Transilvaniei este mare. Focare de cultură, unde se desfășura întreaga viață spirituală a populației românești, mănăstirile țineau în chiliile lor școli în limba slavonă, apoi română, sprijinite de domnii din Țara Românească, iar caligrafi deosebiți copiau manuscrise pe care le răspîndeau în întreaga Transilvanie. Călugării acestor lăcașuri treceau dintr-o țară în alta, aducînd cărțile manuscrise și tipărite în Țara Românească. Dintre mănăstirile recunoscute ca ateliere de caligrafie, amintim pe cele de la Drăguș²⁰ — unde în secolul al XVIII-lea a lucrat vestitul caligraf și zugrav Matei Voileanu — care fusese la mănăstirea Bistrița oltenească — și pe cea de la Bucium unde a activat pe tărîm literar religios ieromonahul Ambrosie²¹. Centre de cultură românească, mănăstirile făgărășene — ca și cele din restul Transilvaniei — s-au impus ca vajnice apărătoare ale religiei ortodoxe împotriva unirii cu biserica Romei, luptă în care au fost susținute de celelalte două țări românești. De aici, arderea și dărîmarea lor în iunie 1761, de către generalul Bukov. Au căzut pradă toate mănăstirile făgărășene, în afară de cea de la Sîmbăta, menținută în urma stăruitoarelor intervenții ale familiei ctitoricești²². Mănăstirea de acolo va continua să dețină rolul neoficial de centru superior ierarhic al bisericilor din Țara Făgărașului, fapt recunoscut cu amărăciune de episcopul unit Atanasie Rednic la 24 ian. 1768: „*Întreaga Țara Oltului ascultă de călugării din mănăstirea de aici*“²³. În 1785 urmează și ea soarta

¹ Delimitarea este făcută după satele făgărășene cuprinse în conscripția din 1760—1762 și care nu diferă ca zonă de situația consemnată în 1589 sau 1601, cf. Șt. Meteș, *Drăguș, un sat din Țara Oltului*, București, 1945, p. 14.

² *Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească*, vol. I, București, 1960, p. 12—17.

³ T. Năgler, *Cetatea feudală de la Breaza*, comunicare expusă la cea de-a IV-a sesiune științifică a muzeelor.

⁴ De la Universitatea săsească (Hurmuzaki, *Doc. II*, 2, p. 224) la principii Transilvaniei și apoi la sfîrșitul sec. al XVII-lea în stăpînirea habsburgică.

⁵ Menținerea tribunalului boieresc; N. Densușianu, *Monumente pentru istoria Țării Făgărașului*, București, 1885, p. 8—9, 10—12, 36—38, 49—52, 63; stăpînirea în obște a unor munți și dealuri; Șt. Meteș, *Contribuție nouă la istoria românilor din Țara Făgărașului în veacul al XVII-lea*, București, 1942.

⁶ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, Cluj, 1940, p. 235—238.

⁷ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în sec. al XVIII-lea*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 38, 95, 99—107, 199; A. Bunea, *Episcopul Ioan Inochentie Klein (1728—1751)*, Blaj, 1900, p. 33—34.

⁸ Arh. St. Blaj, Mitrop. Gr. Cat., 1769—1771, sub data 1 iunie 1769.

⁹ V. Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni în anii 1760—62*, în „Anuarul Inst. de Ist. Naț.“ Cluj, III, 1926, p. 637—674.

¹⁰ Șt. Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 77; Idem, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, Sibiu, 1930, p. 41—42.

¹¹ Idem, *Mănăstirile românești*, p. 97—99.

¹² *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Rom. I, p. 36—39.

¹³ Șt. Meteș, *Mănăstirile românești*, p. XVI.

¹⁴ Șt. Semyen, *Tipărituri ardeleni din veacul al XVI-lea în biblioteca filialei din Cluj*, în: Prima sesiune științifică de bibliologie și documentare, 1944, Buc., 1957.

¹⁵ Șt. Meteș, *Mănăstirile românești*, p. 79—81.

¹⁶ Arh. St. Blaj, Mitrop. Gr. Cat. 1765—1768, sub data 27 iulie 1767.

¹⁷ Idem.

¹⁸ Idem.

¹⁹ Idem.

²⁰ Șt. Meteș, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, p. 49—50; Idem, *Mănăstirile românești*, p. 79—81.

²¹ Idem, *Mănăstirile românești*, p. CII—CIII.

²² A. Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 226, 324, 331—334.

²³ Șt. Meteș, *Mănăstirile românești*, p. LXXXVI, nr. 1.

celorlalte²⁴. Mănăstirile transilvănene au fost distruse și o dată cu ele o întreagă comoară de istorie și artă. Documente, cărți, odoare și alte obiecte, lucrate aici sau aduse de peste munți, au fost nimicite.

Cartea tipărită la sud de Carpați s-a revărsat cu dărniciie în satele făgărășene și transilvănene în genere, prezența ei fiind încă destul de puternic simțită și astăzi cu toate vitregiile vremilor trecute. Ele veneau aici prin darurile domnilor, ale boierilor, aduse de negustori, dar și de preoți transilvăneni care primeau hirotonisirea peste munți. Dintr-o conscripție din 1767, reiese că din cei 33 preoți atestați în 20 de sate făgărășene în acest an, 25 primesc harul în țările române²⁵.

În urma cercetărilor noastre am găsit, în 16 monumente de cult românești din Făgăraș, 43 de tipărituri din secolele XVII și XVIII, dintre care 33 ieșite de sub teascurile tipografice de la București, Tîrgoviște, Buzău și Rîmnic.

În cele ce urmează vom aminti, așa precum tradiția ne-a păstrat și izvoarele ne-au confirmat, câteva biserici din Țara Făgărașului ridicate de ctitori din sudul Carpaților și care astăzi nu mai există. Făuritorul celei dintîi uniri politice a celor trei țări române, Mihai Viteazul, a ridicat în marginea de miazăzi a cetății Făgărașului o biserică, deja dispărută în martie 1617²⁶. În 1669, un boier din Muntenia, al cărui nume nu ne este cunoscut, ridică în satul Lisa o biserică de piatră²⁷. Biserica românească din Șercaia, pe care Nicolae Iorga o mai vede în peregrinările sale ardeleni în 1906²⁸, a fost înălțată de negustorul Staicovici din Țara Românească la 1702²⁹.

În satul Vaida Recea, moștenit de la stolnicul Constantin Cantacuzino, Ștefan, viitorul domn al Țării Românești, ridică în 1709 un lăcaș de cult³⁰.

Bisericile monumente de arhitectură, existente în zona istorice delimitată a Țării Făgărașului, pot fi grupate după ctitori în trei categorii.

Prima grupare este constituită din lăcașurile înălțate de boieri locali, preoți sau de obștea satului.

Începem prezentarea acestei categorii cu prețioasa biserică Sf-ții Arhangheli din Viștea de Jos. Naosul și altarul lăcașului au rămas din biserică ridicată de boieroaica Hanoie, probabil în secolul al XV-lea³¹. Vechimea apreciabilă a lăcașului este confirmată într-o însemnare din 1785, în care este numită „biserica cea bătrînă”³². Frumoasa pictură din această parte a lăcașului este opera zugravului făgărășan Pantelimon, din 1819. Lipsa de pictură în pronaos ne determină să presupunem ridicarea acestuia, precum și a turnului, curînd după executarea picturii.

Din al XVIII-lea veac se păstrează din această categorie 13 lăcașuri pe care le vom aminti în ordinea cronologică a înălțării lor.

Biserica Buna Vestire din Copăcel, a fost ridicată în anul 1725 de boierul Mihai Deac³³. Existența unei însemnări pe pristol din 1793, pare să amintească refacerea altarului. În 1797 a fost adăugat turnul-clopotniță.

În anul 1730, conform inscripției, era săvîrșită biserică Sf-ții Arhangheli din Calbor, ctitoria protopopului Ionașcu Monea din Veneția de Jos, care, în 1718, cu ocazia înobilării sale, își pornea arborele genealogic de la Radu Negru, legendarul descălecător al Țării Românești³⁴.

În 1767, obștea satului Perșani ridică biserică Sf. Ioan Botezătorul. Decorația picturală, astăzi probabil sub zugrăveală, a fost executată în 1789, după cum amintește inscripția de pe catapeteasmă.

În răstimpul 1769—1773, Stan Bîlea din Ohaba înalță biserică Sf. Maria din acest sat, în locul celei foarte vechi, zidită de boieri³⁵. Bolțile naosului și altarului păstrează pictura originală.

²⁴ Idem, p. 93—94.

²⁵ Arh. St. Blaj, Mitrop. Gr. Cat. 1765—1768, sub data 27 iulie 1767.

²⁶ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IX, Buc., 1937, p. 130—131.

²⁷ Atanasie Rednic, *Vizite canonice*, 1769, în „Cultura Creștină”, XVI, 1936, nr. 2, p. 97.

²⁸ N. Iorga, *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească la 1906*, Buc., 1939, p. 32.

²⁹ C. Stan, *Școala poporană din Făgăraș și de pe Tîrnave*, II, Sibiu, 1928, p. 392—393.

³⁰ Atanasie Rednic, *op. cit.*, p. 96—97.

³¹ Atanasie Rednic, *op. cit.*, p. 99.

³² N. Iorga, *Studii și doc.*, XIII, Buc., 1906, p. 205—206.

³³ Atanasie Rednic, *op. cit.*, p. 95.

³⁴ Șt. Meteș, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, p. 117.

³⁵ În 1769 Atanasie Rednic vizitează la Ohaba biserică „foarte veche zidită de boieri”, cf. Atanasie Rednic, *op. cit.*, p. 95. Într-o cerere de preot pentru biserică, din 1773 octombrie 7, semnează primul „Stan Bîlea ctitor”, cf. Arh. St. Blaj, Mitrop. Gr. Cat. pachet 1772—1779, sub dată.

Pronaosul și pridvorul cu turnul-clopotniță au fost adăugate în 1823³⁶.

În locul vechiului lor lăcaș de cult din Mîndra, locuitorii construiesc în anul 1779, pe delușorul „Bastia”, biserica cu hramul Înălțarea Domnului³⁷. Sava zugravul de la Făgăraș a împodobit lăcașul în 1821, după cum consemnează inscripția de deasupra arcului dublou dinspre altar.

În urma insuccesului luptei pentru dobîndirea bisericii lui Brîncoveanu din Făgăraș, făgărășenii cer învoire pentru a-și ridica un lăcaș nou. Construcția a fost începută în 1783, prin ajutorul important al breslei negustorilor. Domnul Țării Românești și-a dat prinosul prin dăruirea celor 600 de zloți³⁸. Biserica cu turnul-clopotniță a fost săvîrșită în 1791³⁹. Pictura altarului, făcută în 1793, și cea a catapetesmei de zid, din anul următor, se păstrează; restul lăcașului, cu pictură din 1813 a fost repictat în 1950.

Biserica Adormirea Maicii Domnului din Sîmbăta de Sus-Răsăriteană a fost ctitorită în anul 1786 de egumenul Visarion al mănăstirii lui Brîncoveanu de la Sîmbăta⁴⁰, fiul popii Ionașcu, autorul picturii din 1767 de la mănăstire.

În anul 1790, cu banii strînși de la locuitorii dar și cu ajutorul negustorului Dimitrie Scurtu din Șcheii Brașovului, se începe ridicarea bisericii Adormirea Maicii Domnului din Veneția de Josi⁴¹. Conform inscripției, altarul a fost zidit și pictat (pictură ce se păstrează), cu cheltuiala boierului David Lațcu, în 1801. Pictura naosului și pronaosului a fost retușată în 1935.

Lucrările pentru înălțarea bisericii Cuvioasa Paraschiva din Cuciulata au început înainte de anul 1790, în zilele împăratului Iosif al II-lea și au luat sfîrșit în 1794, așa cum aflăm din inscripția de pe latura de vest a turnului. Pictura originală, păstrată pe bolțile pronaosului și ale naosului, pare să fie executată de zugravii Gheorghe, Ioan și Constantin din Șcheii Brașovului, după asemănarea ce o prezintă cu pictura veche (înlocuită în 1960) a bisericii din Mateiaș, executată în 1798 de acești zugravi.

La 1 mai 1796, biserica cu hramul Nașterea Domnului din Sărata putea fi sfințită⁴². Lucrările pentru finisarea construcției, ca și podoaba picturală, au luat însă sfîrșit între 1806—1810. Frumoasa decorație pictată a bisericii pare a fi opera zugravilor Ioan și Alexandru Grecu din Săsăuși.

Din materiale documentare inedite rezultă că biserica Adormirea Maicii Domnului din Șona a fost ridicată între 1798 și primii ani ai secolului al XIX-lea, cu banii rezultați din vînzarea unei moșii⁴³. Inscripția, de pe catapeteasma cu pictură din secolul al XVIII-lea, îmbină datele istorice ale noului lăcaș cu cele ale bisericii vechi făcute în 1717 de negustorul Dimitrie Ciurcu din Brașov.

După cum amintește interesanta inscripție cu elemente de astrologie, biserica Cuvioasa Paraschiva din Șercăița a fost zidită în anul 1798 de preoții locului cu ajutorul sătenilor și a fost pictată în 1810 de Teodor Zugravul. Decorația pictată a fost regăsită în nișe și pe fațada de sud a lăcașului.

Data ridicării bisericii actuale din Arpașul de Sus este cuprinsă între 1799 și 1809. Ea a fost înălțată cu cheltuiala satului, așa precum reiese din inscripția pentru zugrăvire. La sfîrșitul acestei pisanii, aproape ștearsă, Nicolae Grecu din Săsăuși mărturisește că lăcașul a fost pictat de el în octombrie 1815.

Categoria edificiilor cu ctitori locali cuprinde și două monumente înălțate în secolul al XIX-lea. Biserica Adormirea Maicii Domnului din Sîmbăta de Jos a fost înălțată de baronul Bruken-thal în anul 1802. Pictura, plătită de sat, este opera din 1806 a zugravului Pantelimon, cu excepția celei din pridvor, lucrată 8 ani mai tîrziu de Sava zugravul de la Făgăraș.

Biserica Buna Vestire din Oprea Cîrțișoara, încheie seria monumentelor primei categorii. Ea a fost terminată, cu toată podoaba picturală, la 2 august 1824. Pictura este atribuită zugravilor din familia Grecu din Săsăuși.

A doua categorie de monumente făgărășene cuprinde lăcașurile ctitorite de domni sau boieri din Țara Românească.

Tradiția leagă construirea bisericii Cuvioasa Paraschiva din Comăna de Jos de numele lui Matei Basarab. Tradiția tinde să

³⁶ C. Stan, *op. cit.*, p. 329.

³⁷ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 302—303.

³⁸ N. Iorga, *op. cit.*, XII, p. XXI—XXIII; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 67—69.

³⁹ Nicolau Aron, *Monografia bisericilor, școlilor și reuniunilor române din Făgăraș, Făgăraș*, 1913, p. 6, 25.

⁴⁰ Șt. Meteș, *Mănăstirile românești*, p. 87; Idem, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, p. 98—100.

⁴¹ Idem, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, p. 129.

⁴² Arh. St. Blaj, Mitrop. Gr. Cat., Protocol 6, 1796.

⁴³ Idem, pachet 1798, (sub dată); pachet 1802.

fie confirmată de grija acestui domn pentru biserica din Comăna de Jos, amintită documentar, pe care o înzestrea cu toate cărțile de cult, veșminte și odoare⁴⁴. Pictura ce dăinuie pe pereții lăcașului aparține secolului al XVIII-lea.

Țara Făgărașului păstrează trei dintre ctitoriile transilvănene ale lui Constantin Brîncoveanu.

Biserica Sf. Nicolae din Făgăraș a fost înălțată de voievod, la rugămintea făgărășenilor, între 17 iunie 1697—30 septembrie 1698. Altarul și naosul conservă pictura veche a lui „Preda zugrav sin Predii zugrav ot Dolgopolie”, semnat în altar, pe haina Sf. Spiridon. Cheltuiala de 800 de florini pentru pictură a fost împlinită de făgărășeni. Pictura pronaosului a fost făcută după anul 1772, cu cheltuiala jupînului Nițu Pătrașcu, „cinstitul meșter bătrîn” din breasla timarilor⁴⁵. În anii 1921—1922, biserica Sf. Nicolae a fost reparată de Comisia Monumentelor Istorice prin grija arh. N. Ghica-Budești⁴⁶, lucrare apreciată de N. Iorga⁴⁷.

Pe moșia sa de la Sîmbăta de Sus, Constantin Brîncoveanu construiește o mănăstire care era gata la 1700—1701, după cum rezultă dintr-o însemnare așternută în acel an pe un Triod de Buzău⁴⁸. Cu ocazia unei reparații din 1766—67 se pictează lăcașul mănăstiresc, cu cheltuiala lui Manolache și Nicolae Brîncoveanu, de către popa Ionașcu și zugravul Pană Mihai, pe care îi regăsim și la biserica din Avrig. Rolul de puternic centru al ortodoxiei în Ardeal jucat de așezarea monahală de la Sîmbăta a determinat dărîmarea ei în 1785⁴⁹. Un secol și jumătate a stat biserica mănăstirii părăsită, cu bolțile ruinate, tablou care îl impresionează pe Ilarion Pușcariu în 1889, cu care prilej îi admiră pictura: „Înăuntru și înafară este zugrăvită frumos”⁵⁰. Restaurarea mănăstirii de la Sîmbăta s-a terminat în 1946, prin grija mitropolitului Nicolae Bălan.

În locul bisericii de lemn de la Poiana Mărului, cumpărată de ortodoxii din Viștea de Jos⁵¹, Constantin Brîncoveanu ridică un lăcaș nou în jurul anului 1707, cînd apare stăpîn al acestui sat⁵². Data refacerilor acestei biserici ne este consemnată într-o însemnare de pe Penticostarul (București, 1764), dăruit acesteia „la anii de la Hs. 1777 noemb. zile 20, la tîrnosirea bisericii”.

Reparații ulterioare au modificat cu totul structura inițială a monumentului.

Tradiția consideră pe doamna Marica, soția lui Constantin Brîncoveanu, ctitorul bisericii din Berivoii Mari, satul fiind moșia sa.

În Sîmbăta de Sus-Apuseană, Nicolae și Manolache Brîncoveanu, ridică în 1784, biserica cu hramul Sf. Teodor Tiron. Decorația pictată, executată în 1795, se păstrează în naos și parțial în altar.

În a treia categorie de monumente făgărășene am inclus ultimele 10 biserici din această zonă, ai căror ctitori nu sînt consemnați de izvoare. Începem enumerarea acestor monumente cu biserica Adormirea Maicii Domnului din Voivodenii Mari, al cărei naos constituie partea conservată dintr-o veche biserică. Episcopul Atanasie Rednic, care vizitează lăcașul în 1769, menționează despre ea că este foarte veche, dar nici măcar tradiția ctitorului nu o află⁵³. Într-o adresă din 1860, către Mitropolitul Andrei Șaguna, administratorul protopopesc din Avrig relatează despre acest lăcaș în stil gotic, care, „prin vechimea sa se deosebește de toate celelalte biserici din toată Țara Oltului”. Anul 1613, pe care l-a găsit săpat în stîlpul ușii, amintește numai o reparație făcută construcției⁵⁴. Bolta naosului păstrează pictura din vremea episcopului Grigore Maior (1772—1782), fragmente picturale regăsindu-se și la exterior. Altarul a fost pictat în 1812 de Pantelimon zugravul, după cum aflăm în însemnarea din proscomidie. Pronaosul și turnul actual au înlocuit în 1951 pe cele din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

⁴⁴ Șt. Meteș, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, p. 42—43; Idem, *Istoria bisericii*, I, p. 355—356; C. Stan, *op. cit.*, p. 208—210.

⁴⁵ Date despre pictură: Șt. Meteș, *Zugravii bisericilor românești*, în „An. Com. Mon. Ist. Trans.”, 1926—1928, p. 121—122; Idem, *Istoria bisericii*, I, p. 428—430; N. Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 93—97; V. Literat și Moise Ionașcu, *Orașul și Țara Făgărașului. Cetatea Făgărașului*, Făgăraș, 1943, p. 16—17.

⁴⁶ Al. Lapedatu, „Com. Mon. Istorice Secția din Transilvania” *Raport*, Cluj, 1922, p. 11.

⁴⁷ N. Iorga, *În Ardealul anului încoronării*, Buc., 1923, p. 14.

⁴⁸ Șt. Meteș, *Mănăstirile românești*, p. 84—87.

⁴⁹ N. Iorga, *Sate și breoți din Ardeal*, Buc., 1902, p. 269.

⁵⁰ Șt. Meteș, *Mănăstirile românești*, p. 93—94.

⁵¹ Șt. Meteș, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, p. 120.

⁵² N. Iorga, *Brașovul și românii* (Studii și doc., X), Buc., 1905, p. 25.

⁵³ Atanasie Rednic, *op. cit.*, p. 98.

⁵⁴ Șt. Meteș, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, p. 125.

Localnicii din Comăna de Sus, spun că actul de fondare al bisericii lor cu hramul Adormirea Maicii Domnului, din anul 1600, s-a pierdut cu ocazia lucrărilor de pictură din 1773⁵⁵. Turnul bisericii este adăugat în 1828—1829. Pictura din veacul al XVIII-lea a fost înlocuită în 1945.

Biserica Sf. Nicolae din Săsciori, aparține secolului al XVII-lea⁵⁶, cu pronaosul adăugat de ctitorul Talaba Ianos, în 1759.

Biserica Sf. Nicolae din Voivodenii Mici, a fost ridicată în 1769, sau foarte curînd după acest an, în locul vechiului lăcaș, ctitoria boierilor din sat, ajuns în acel an, în „stare slabă”⁵⁷. Inscripțiile bisericii amintesc numai despre decorarea picturală a acesteia, de zugravii Nicolae și Gheorghe Grecu din Săsăuși, la 1820.

În anul 1769, episcopul Atanasie Rednic vizitează biserica veche, din secolul al XV-lea, din Mărgineni⁵⁸. Lăcașul actual a fost construit în secolul al XVIII-lea, după 1769 și înainte de 1776, cînd apare într-o însemnare făcută pe un Triod de Blaj. Biserica Sf. Nicolae are o frumoasă decorație pictată din 1791, după cum se mai poate descifra dintr-o inscripție aproape ștearsă. Biserica Cuvioasa Paraschiva din Veneția de Sus a înlocuit vechiul lăcaș de cult în 1778.

În 1794, s-a înălțat biserica Adormirea Maicii Domnului din Arpașul de Sus, al cărei turn a fost adăugat în 1823. Interiorul bisericii păstrează o frumoasă pictură în care se recunoaște mîna unui zugrav din familia Grecu din Săsăuși. Prezența semnăturii lui Nicolae zugravu din Săsăuși (1810), pe un Chiriadromion al bisericii, întărește credința că el este autorul picturii.

Trei monumente din secolul al XIX-lea, încheie această categorie de monumente cu ctitori incerti.

Biserica Adormirea Maicii Domnului din Beclean, a fost săvîrșită în 1804 și pictată de Nicolae Grecu din Săsăuși, pictură curățată și în parte retușată la 1950.

Biserica Sf. Nicolae din Calbor a fost înălțată la 1802; valoarea ei constă în decorația pictată, executată la 1813 de Sava zugravul din Făgăraș.

Biserica Sf. Nicolae din Oprea Cîrțișoara a fost construită în 1806. Podoaba picturală terminată la 28 iunie 1809, amintește picturile de la Arpașul de Jos și Voivodenii Mici, deci penelul artistic al lui Nicolae Grecu din Săsăuși.

Aceasta este istoria celor 32 de monumente de zid din secolele XV—XIX, păstrate în Țara Făgărașului, așa cum ea ne-a fost consemnată de documente, inscripții murale, însemnări de pe cărți și de tradiție. Istoria unora grăiește ea însăși despre trainicele relații culturale dintre Țara Românească și Țara Făgărașului, iar altele, poartă amprenta acestor legături în chiar ființa lor arhitecturală.

RÉSUMÉ

Le Pays de Făgăraș est délimité par les massifs des Făgăraș au sud et de Perșani à l'est, par la rivière de l'Olt au nord et par les limites administratives des deux villages Porumbacu vers l'ouest. Les documents concernant cette région et datant de 1222 attestent l'existence de la „Terra blachorum” (Terre des Valaques), qui a représenté une étape supérieure d'organisation des formations politiques. Avec l'instauration de la domination hongroise dans le sud de la Transylvanie, les Carpathes sont devenues la frontière entre les trois provinces roumaines.

D'étroites relations politiques, économiques et culturelles ont subsisté pourtant entre la Valachie et le Pays de Făgăraș, ce dernier ayant appartenu aux princes valaques pendant un siècle (à partir de la seconde moitié du XIV-ème).

Comme témoignage de l'intensité des relations culturelles on peut relever, encore aujourd'hui d'ailleurs, le grand nombre d'ouvrages imprimés au sud des Carpathes, qui sont parvenus dans les villages de la région, ainsi que l'architecture de ses églises roumaines.

Les 32 églises roumaines du Pays de Făgăraș appartiennent à trois catégories, selon les fondateurs. La première catégorie comprend 16 églises édifiées du XV-ème au XIX-ème siècle par les boyards, les prêtres et les communautés villageoises. La seconde catégorie concerne les églises fondées par les princes et les boyards de Valachie, dont les plus importantes sont les églises édifiées à Făgăraș et au monastère de Sîmbăta de Sus par le prince Constantin Brîncoveanu. La troisième catégorie comprend 10 églises dont les fondateurs n'ont pas encore été identifiés.

Les fondations des princes et des boyards de Valachie constituent — par leur histoire même — quelques-unes des preuves les plus évidentes des relations ayant existé entre la Valachie et le Pays de Făgăraș; la plupart des autres églises démontrent par leur structure la puissante influence de l'architecture du sud des Carpathes.

⁵⁵ Idem, p. 213.

⁵⁶ C. Stan, *op. cit.*, p. 384.

⁵⁷ Atanasie Rednic, *op. cit.*, p. 98. Curînd după 1769, dacă nu chiar în acest an, se sfințește o nouă biserică ortodoxă, cf. Șt. Meteș, *Mănăstirile românești*, p. 88.

⁵⁸ Atanasie Rednic, *op. cit.*, p. 94—95.